

שומע כעונה

השמעת קול היכא דאושא מילתא

ויצא משה ואהרן מעם פרעה ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה: (שמות ה, ח)

וכתב בספר שפתי חכמים שהטעם שמושה היה צריך לצעוק דווקא עכשיו משום שצעקו הצפרדעים ולא יכול היה לשמוע את עצמו, וק"ל שצריך להשמיע לאוזניו. אבל עי' בספר העמק שאלה (שאלתא קמג, ו) שיש הבדל בין ק"ש לתפילה, ורק בק"ש אם אושא מילתא צריך להגביה קולו כדי שיוכל לשמוע, אבל בתפילה לא צריך, וזה הפשט במה שכתוב אצל חנה שלא שמעו את קולה, משום דהיה בראש השנה והיו שם המון אנשים בביהמ"ק. ובזה מפרש ג"כ דברי התוספתא הובא בטור (או"ח סי' קא) יכול יהא משמיע לאזניו, כבר פירש בחנה "וקולה לא ישמע", ופי' הנצי"ב שמירי במקרה שיש הרבה רעש ולכן אין לו להגביה קולו, אבל היכא שאין רעש בוודאי עדיף שישמיע לאזניו.

אבל בטור מבואר לא כך, שהביא שי"א שהא דאמר שלא ישמע קולו בתפלתו, היינו שצריכה שתהיה בלחש עד שלא תשמע אפילו לאזניו, ומביאין ראיה מן התוספתא, אבל כתב הטור שבגמרא דידן אינו ממעט אלא השמעת קולו, דמשמע שמשמיע קולו לאחרים, אבל לאזניו יכול להשמיע, והכי איתא בהדיא בירושלמי יכול יהא מגביה קולו בתפלתו, כבר פירש בחנה "וקולה לא ישמע". ואדרבה כתב הטור שהדעת נותנת שיותר טוב להשמיע לאזניו כי אז יוכל לכוין יותר, וכן כתב הרמב"ם (תפילה ה, ט) ולא יתפלל בלבו אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו בלחש ולא ישמיע קולו. הרי שהטור מביא התוספתא גם לענין הנידון האם צריך שישמיע לאזנו.

עוד העירו על הנצי"ב מהא דק"ל (שו"ע או"ח סי' רו, ג) דגם בשאר ברכות צריך להשמיע לאזניו, ורק בדיעבד אם לא השמיע לאזניו יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו, והמקור הוא מק"ש, א"כ איך אפשר לחלק בין ק"ש לשאר דברים.

חרש להוציא אחרים במגילה

המשנה (מגילה יט, ב) אומרת, הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן. ואמרינן בגמ' מאן תנא חרש דיעבד נמי לא אמר רב מתנה רבי יוסי היא, דתנן הקורא את שמע ולא השמיע לאזניו יצא רבי יוסי אומר לא יצא, וממאי דרבי יוסי היא ודיעבד נמי לא דלמא רבי יהודה היא ולכתחלה הוא דלא הא דיעבד שפיר דמי, לא סלקא דעתך דקתני חרש דומיא דשוטה וקטן, מה שוטה וקטן דיעבד נמי לא אף חרש דיעבד נמי לא.

חיוב ערבות בנשים

ידועים הם דברי הרא"ש (ברכות פרק שביעי) שאין ערבות לנשים, ולכן אם אשה אינן חייבת בברה"מ מה"ת אינה יכולה להוציא בעלה, אע"פ שמי שאכל רק כזית פת, אע"פ שאינו חייב בברכה"מ אלא מדרבנן, יכול להוציא מי שאכל כדי שביעה מטעם ערבות. ובשו"ת הגרע"א (מהדו"ק סי' ז) ובהגהות הגרע"א (או"ח סי' רעא) מסביר שאין הפשט שאשה אינה בכלל ערבות, אלא שערבות אינו אלא למי שחייב במצוה ההוא, ולכן אם אשה אינה חייבת בברכה"מ אינה חייבת לדאוג לזולת גם, אבל אם היא חייבת בברה"מ יש לה גם חיוב ערבות. ועי"ש שכתב דאם נפרש כוונת הרא"ש כפשוטו, דאין ערבות בנשים, יקשה הא מבואר במגילה (יט, ב) דחרש המדבר ואינו שומע למ"ד דאם לא השמיע לאזניו לא יצא אינו יכול להוציא אחרים במגילה, דהוא מקרי אינו מחוייב בדבר כיון דא"י להשמיע לאזניו, והכי קי"ל (או"ח סי' תקפ"ט) גבי תקיעת שופר, דחרש המדבר ואינו שומע א"י להוציא אחרים כיון דהוא אינו מחוייב בתקיעת שופר, וקשה למה לא נאמר שיכול להוציא כמו מי שיצא שמוציא, וכאן ליתא להתירוץ של הרא"ש, דהא מירי באנשים, אע"כ דאין הפרש בין אנשים לנשים, אלא דהעיקר דבמצוה שאינו בר חיובא כלל, אין במצוה זו דין ערבות כלל, ולכן חרש שאינו מחוייב במצוה אינו יכול להוציא אחרים.

אונס או אינו בר חיובא

בעיקר החידוש של הגרע"א שחרש מקרי אינו מחוייב בדבר, יש לדון בו טובא, דיש מקום לומר שהוא מחוייב אלא "דפומא הוא דכאיב ליה", ר"ל שמקרי בר חיובא אלא שהוא אונס בקיום המצוה. ויעויין בספר קובץ הערות (סימן

מח, יד) שדן בזה ומביא ראיה שאנוס בקיום מצוה אינו נחשב לפטור מן המצוה, דהא חייב בתשלומין, כגון אם היה אנוס בפסח ראשון, דחייב להביא קרבן פסח בפסח שני לכו"ע, ואפילו למ"ד שני תשלומין דראשון והפטור בראשון פטור בשני (פסחים צג, א).

גידם לענין כתיבת תפילין

עוד הביא ראיה מדברי המ"א (סי' לט, ה), דמי שנקטעה ידו השמאלית כשר לכתבת תפילין, ולא קרינן ביה מי שאינו בקשירה אינו בכתיבה, וצ"ע ראיה לזה בסדר חליצה. ומסביר הגרא"ו שכונתו למ"ש תוס' ביבמות (מד, א ד"ה כל) דחרש וחרשת עולין ליבום אף על גב דאינן חולצים, ולא אמרינן כל שאינו בחליצה אינו ביבום, משום דבני חליצה נינהו אלא דפומייהו הוא דכאיב להו, וה"נ בגידם, ישנו בקשירה אלא דפומיה הוא דכאיב ליה, ואי נימא דאנוס הוא פטור גמור, א"כ גידם אינו בקשירה.

אינו יכול לצאת באופן ההוא

ומצ"ע לירושלמי (פ"ב דמגילה ה"א) הובא בר"ן (מגילה ד, ב בדפי הרי"ף) שלועז ששמע בלעז יצא, ועברי ששמע בלעז לא יצא, ועברי שקרא בלעז אינו מוציא בקריאתו את הלועז, דכל שאינו חייב בדבר אינו מוציא אחרים. ומוכח מזה, דהא דאין יכול להוציא אחרים כשאינו חייב, אין הגריעותא בהגברא, אלא בהמעשה, דצריך שיהא אצל המוציא מעשה מצוה, וכיון דקריאה בלעז אינה מעשה מצוה להיודע עברית, אינו יכול להוציא את הלועז שאינו יודע עברית. ומהאי טעמא המדבר ואינו שומע, כיון דאצלו אינה קריאה של מצוה, אף דגברא בר חיובא הוא, אינו יכול להוציא.

ולפי"ז כתב הגרא"ו שאפילו במדבר ושומע, אם סתם את אזניו וקרא ולא השמיע לאזניו, לא יצא השומע ממנו, משום שאינו יכול לצאת במעשה זה. אבל הק' א"כ הו"ל למיתני בכה"ג, דהוי רבותא טפי מחרש שאינו יכול לשמוע.

אבל בקובץ שמועות (חולין אות א) העיר על זה ממ"ש הרא"ש (ר"פ ערבי פסחים) שאע"פ שאין קידוש אלא במקום סעודה, יכול אדם להוציא אחרים ידי קידוש אף על פי שאינו סועד עמהם, אלמא דאע"ג דאצלו אי"ז מעשה מצוה, כל שאצל השומעים הוי מעשה מצוה סגי בהכי. וע"כ צ"ל דהא דחרש אינו מוציא אינו מטעם זה, אלא משום דנחשב אינו מחויב בדבר, דלהוציא אחרים יד"ח צריך שיהא חייב בפועל.

ובשו"ת ריב"ש (סי' צ"א) הביא דברי הר"ר חסדאי שחולק על הר"ן וס"ל שהלועז ששמע מהעברי יצא, אף דאצל העברי הקורא אינה קריאה של מצוה. ולפי"ז צ"ל דהא דחרש אינו מוציא, הטעם הוא משום דגברא לאו בר חיובא הוא, ומוכח מזה דאנוס לאו בר חיובא הוא כלל.

עוד הביא הגרא"ו קושיית הג"ר מאיר אטלס, דבסוגיא (שם) הק' דילמא לרבי יהודה היא לכתחילה אינו מוציא, וקשה מה טעם יש בזה שהחרש לא יוכל להוציא לכתחלה לר' יהודה, דבשלמא לר' יוסי אינו מוציא מפני שאינו מחויב בדבר, אבל לר' יהודה הרי גם חרש מחויב במגילה, והאחר היוצא השמיע לאזניו, ומאי איכפת לן שהחרש לא השמיע לאזניו, ולהנ"ל ניחא דצריך שיהא מעשה המצוה אצל המוציא, וה"ה היכא דאצל המוציא הוא רק מצוה של דיעבד ולא של לכתחלה, גם אצל היוצא ממנו אין זו רק מצוה של דיעבד, דדין שומע כעונה הוא שהשומע יוצא במצוה של המשמיע.

חצי עבד במצות פרו ורבו

עוד קשה מדברי התוס' (ב"ב יג, א) גבי חציו עבד חצי בן חורין שכופין את רבו לשחררו כדי שיקיים מצות פרו ורבו, וכתוב במשנה שהעולם נברא בשביל פרו ורבו כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה, והקשו בתוס' אמאי איצטרך טעמא דלשבת יצרה, תיפוק ליה משום מצות פרו ורבו, ותימצו דלהכי לא נקט קרא דפרו ורבו, משום דפטור הוא מאותה מצוה כיון שהוא אנוס, וכדי שיתחייב בה לא כפינן לרבו לעשותו בן חורין, דא"כ בכל העבדים נכוף רבם לשחררם כדי שיתחייבו בכל המצות. וצ"ע, דאם נאמר שאנוס הוי בר חיובא אלא דפומא הוא דכאיב ליה, א"כ אין דמיון בין חצי עבד במצות פרו ורבו לכל העבדים בשאר מצוות שאינן בני חיוב כלל.

בעל קורא האוטם אזניו

הבאנו דברי הגרא"ו לענין מי שסתם אזניו שאינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, משום דתלוי באופן קיום המצוה.

ועי' בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן תלט) שדן בשאלה הזו, ומביא דברי הב"י בשם התשב"ץ שחרש המדבר ואינו שומע אע"פ שמחוייב בכל התורה כולה, אבל לענין מגילה נחשב כאינו מחוייב בדבר, ומאריך להוכיח ככל דברי הגרא"ו שמי שאנוס בדבר נחשב כמחוייב בדבר, ומשו"ה מחדש דלמאן דאמר לא השמיע לאזנו לא יצא הטעם משום דלא חשיב דיבור לצאת בו, ולכן גם השומע ממנו שחשוב כעונה כמו הקורא עצמו, וכמו שאצל הקורא לא חשוב מדבר גמור, כמו כן השומע ממנו לא חשוב מדבר גמור. ולפי"ז הוא הדין והוא הטעם כשהקורא אוטם אזנו ואינו שומע, דהשומע ממנו יוצא ידי"ח.

ועי"ש שמוכיח כדבריו מהא דמבואר (מגילה יט, ב) דלמאן דאמר לא השמיע לאזנו יצא, מכל מקום לכתחילה אין החרש יכול לקרות המגילה להוציא אחרים, ואי אמרת דחסרון ופסול החרש משום דלאו בר חיובא להוציא אחרים, הא בקריאה בר חיובא הוא כיון דאין שמיעה מעכב, ובשמיעה מה בכך דלאו בר חיובא הוא הלא שומעים בעצמם, אלא ודאי דכיון דלכתחילה צריך לשמוע על כן לא חשוב קריאה גמורה לצאת בו לכתחילה.

ובסוף מביא האבנ"ז משו"ת שבות יעקב (ח"ב סי' לג) שכתב בפשיטות דלמאן דאמר לא השמיע לאזנו לא יצא, אם החזן הוא כבוד שמיעה ורק אם בקול גדול יצעקו אליו ישמע, וקרא בקול בינוני באופן שבודאי לא שמע בעצמו אינו מוציא אחרים, הרי דאף שבקול גדול ישמע ואם כן מחוייב בשמיעה, מכל מקום כיון שלא שמע ממש אינו מוציא.

שחיטת אילם

נפסק בשו"ע (יו"ד א, ז) השומע ואינו מדבר, אם הוא מומחה, שוחט אפילו לכתחלה, אם אחר מברך. הרי דקי"ל שאע"פ שאינו יכול לומר הברכה בעצמו יכול לצאת ע"י אחר.

שומע כעונה היכא שאינו יכול לדבר

אמנם בשו"ת שאגת אריה (סי' ו) דן האם אדם יכול לצאת ידי ק"ש מדין שו כעונה, ומביא מה שכתב בשבלי הלקט שמי שעומד בתפילה ושמע קדיש או קדושה דאיכא מרבנותא דס"ל ששותק וישמע, דקי"ל שומע כעונה, אבל ר' אברהם ברבי שלמה כ' שאם שמע ולא ענה יצא במקום שיוכל לענות, אבל העומד בתפלה שאינו יכול לענות לא יצא בשמיעה, ודמי לדרבי זירא דאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאין ראוי לבילה מעכבת בו, א"כ כ"ש אדם שאינו יכול לענות א"א לו לצאת י"ח בשמיעה, דהו"ל אין ראוי לבילה. אבל כתב השאג"א שרש"י ותוס' בשם בה"ג חולקין עליו וס"ל דישתוק וישמע, ותוס' סוברים מטעם אחר שלא לשתוק ולשמע, דכיון דשומע כעונה הוי ליה הפסק. אלא די"ל דעד כאן לא פליגי הני רבוותא על ר"א בר' שלמה אלא בעומד בתפלה, דאדם ראוי לענות אלא שאריה הוא דרביע עליה מחמת איסור הפסקה וחשיב לדידהו ראוי לבילה, אבל באלם איפשר שגם הם מודים דהו"ל אינו ראוי לבילה, כיון דא"א לו לדבר ולהוציא א"ע ידי חובת ק"ש א"א לו לצאת ע"י שישמע מפי אחר משום דשומע כעונה.

ומסיק השאג"א דכאן לא שייך הכלל שכל שאינו ראוי לבילה, דבשלמא התם כיון דכ' רחמנא מצות בילה במנחה לכתחלה, אע"ג דקי"ל אם לא בלל כשר, מ"מ ראוי לבילה בענין, שהרי לכתחילה צריך בילה למצוה וכל שא"א לקיים מצות בילה במנחה זו מצות בילה מעכבת בו אפילו בדיעבד. אבל הכא לכתחילה שומע כעונה דמי, וא"צ לקרות בפיו דווקא ואפילו לכתחלה בשמיעה סגי ליה, א"כ אפילו אם אינו ראוי לקרות בעצמו מחמת שהוא אלם, לא גרע בזה.

ומביא ראייה מהא דאמרינן (ר"ה כט, א) לענין תקיעת שופר שמי שחציו עבד וחציו בן חורין אינו מוציא לא את מינו ולא את שאינו מינו, וא"ר הונא ולעצמו מוציא, א"ל ר"נ לרב הונא מ"ש לאחרים דלא דלא אתי צד עבדות ומפיק צד חירות לעצמו נמי לא אתי צד עבדות דידיה ומפיק צד חירות דידיה, אלא אר"נ אף לעצמו אינו מוציא. הרי לך דאע"ג שחציו עבד וחציו בן חורין אינו יכול להוציא את עצמו מ"מ חייב בתקיעת שופר, ואין לו תקנה אלא ע"י ששומע תקיעת שופר מאחרים המחוייב בדבר, ואמאי נימא כל שאינו ראוי לבילה הביילה מעכבת בו, והואיל ואין יכול להוציא א"ע ע"י תקיעתו אין יוצא י"ח ע"י שהוא שומע מאחר, אלא ע"כ שכל כה"ג אין לו ענין לאינו ראוי לבילה.

האם שומע כעונה הוא לכתחילה

במה שנוקט השאג"א שאין ענין לכתחילה לומר לעצמו, ויכול לסמוך על שומע כעונה, אין כן דעת כל הראשונים,

וז"ל תוס' (סוכה לח, ב) ומדנקט לשון מצוה בראשי פרקים ובראש הללויה ולא נקט הכי באידך, אשמועינן דאע"ג דבאמצע הפרק שומע כעונה אף על פי שלא ענה, דבראשי פרקים מיהת מצוה לענותו שלא יפטור עצמו בשמיעה. וכ"ה להדיא בר"ן על הרי"ף (סוכה יט, ב בדפי הרי"ף) על הא דכתב רש"י שהמתפלל בצבור וש"צ אומר קדושה או יהא שמיה רבא שישתקו מתפלתו וישמעו והרי הן כעונין, והקשו עליו מדאמרינן (ברכות כא, ב) הנכנס לבהכ"נ ומצא צבור שמתפללים אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"צ לקדושה או למודים יתפלל ואם לאו אל יתפלל, ואם איתא יתפלל כדרכו וכשיגיע ש"צ לקדושה ולמודים ישתוק, אלא ודאי אם היה שותק כיון ששומע כעונה הוה מפסיק תפלתו, וכתב הר"ן שאין זו ראייה דאע"ג דשומע כעונה אפ"ה עונה עדיף טפי ומצוה מן המובחר.

ובהגהת יד אברהם (יו"ד שם) השיג על השאג"א מהא דאמר רבא (יבמות קד, ב) השתא דאמרת קריאה לא מיעכבא לפיכך אלם ואלמת שחלצו חליצתן כשירה, ואם איתא אפילו אם קריאה מעכב יכול לשמוע מאחר מדין שומע כעונה.

הפרת חרש

ועל עיקר יסוד השאג"א שכל הראוי לבילה לא שייך אלא כשיש דין לכתחילה לעשות, הקשו עליו מהא דאמרינן (נדרים עג, א) בעי רמי בר חמא חרש מהו שיפר לאשתו, אם תמצא לומר בעל מיפר בלא שמיעה משום דבר מישמע הוא, אבל חרש דלאו בר מישמע הוא, היינו דר' זירא דאמר רבי זירא כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאין ראוי לבילה מעכבת בו, או דלמא ושמע אישה לא מעכב, ופשיטין מהא דתניא ושמע אישה פרט לאשת חרש, שמע מינה. הרי לן להדיא שהכלל שכל שאינו ראוי לבילה שייך אפילו היכא שאין דין לכתחילה, דכאן הרי אין דין שלכתחילה ישמע הבעל.

ראוי לביאת מים

עוד ראיתי מקשים על השאג"א מהגמ' (קידושין כה, א) שמביא מעשה בשפחה של בית רבי שטבלה ועלתה ונמצא עצם בין שיניה, והצריכה רבי טבילה אחרת, ואמרינן דנהי דביאת מים לא בעינן, מקום הראוי לכוא בו מים בעינן, כדרבי זירא דאמר רבי זירא כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו ושאינו ראוי לבילה מעכבת בו. הרי שם אין ענין לכתחילה שהמים יכנסו לכל המקומות, ובכל זאת נאמר הכלל של כל הראוי לבילה.

גדר כל שאינו ראוי לבילה

אבל לגבי עיקר הדמיון לכל הראוי לבילה, נראה דיש ליישב קצת אחר, דבכל המקרים של "אינו ראוי לבילה" במה שהוא עושה היה ראוי לעשות עוד דבר, כגון בילת השמן, או כניסת המים וכו', משא"כ בשומע כעונה אם יוצא ע"י שמיעה לא שייך להוסיף דיבור, ואינו חסר הדיבור, אלא שיוצא באופן אחר, ובזה אין דין ראוי לבילה.

לגבי עיקר הדיון האם שייך שומע כעונה היכא שאינו יכול לענות, מצאתי בחי' הריטב"א (סוכה לח, ב) שכתב שבכל דבר שיוצא על ידי אחרים שיש לו לענות אמן, אם שמע ולא ענה כלל יצא. מיהו דוקא בשראוי לענות, אבל אם אינו ראוי לענות כגון שאינו נקי או שמתפלל ואינו רשאי להפסיק אינו יוצא בשמיעה, ולפיכך אמרו במי שנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין שאם אינו יכול להתחיל ולגמור תפלתו עד שלא יגיע ש"צ לקדושה לא יתחיל כדי שיאמר קדושה עם הצבור, ולא סגי ליה שישתוק בתוך תפילתו מכיון שאינו רשאי לענות.

עניית אמן

ויש לדון מטעם אחר, דהנה הרא"ש (ברכות פרק ג, ב) הביא שפעם אחת היה ר"י ז"ל אונן ואכל בלא הבדלה, אמרו לו תלמידיו ונבדיל לפניך, אמר להם האמרינן בירושלמי אם ברכו אין עונה אחריהם אמן, וצ"ב מה ענה להם הרי קי"ל שומע כעונה אע"פ שאינו עונה אמן. ואולי יש להוכיח מכאן שאע"פ ששומע כעונה בלי עניית אמן, אבל רק היכא שיכול לענות אמן, ולכן אונן שאסור לענות אמן אינו יוצא גם בשומע כעונה. ולפי"ז אלם ג"כ שאינו יכול לענות אמן אינו יוצא ע"י שומע כעונה.

אבל כבר העירו לי שמצינו שומע כעונה גם באופנים שלא שייך עניית אמן, כגון מקרא מגילה, שליכא ענין לענות אמן.

שומע כעונה במקום ערוה

כתב בספר חיי אדם (כלל ד סעיף יב) מדכתיב (דברים כג, טו) "ערות דבר", קבלו חז"ל (שבת קג, א) דדוקא דיבור אסור, אבל הרהור מותר נגד ערוה, ואעפ"כ אם שמע איזו ברכה, אע"פ שמתכוין לצאת בה, אינו יוצא, דליכא למימר שומע כעונה, כיון שאסור לדבר. וצ"ע הרי קי"ל (או"ח קד, ז) שהעומד בתפלה אינו פוסק לא לקדיש ולא לקדושה, אלא ישתוק ויכוין למה שאומר ש"צ, ויהא כעונה. הרי לן שאע"פ שאינו יכול לענות יכול לצאת ע"י שומע כעונה.

ועי"ש שמציין לדברי המג"א (פה, ב), וז"ל מיהו ביו"ד (סי' א' ס"י) משמע כשהוא ערום וחבירו מברך אסור לכוון לשמוע הברכות לצאת בברכתו, דליכא למימר ביה שומע כעונה דהא אסור לענות, ע"ש בט"ז וש"ך. ולענ"ד אין זה כוונת הש"ך וט"ז משום שאינו יכול לומר לעצמו, אלא משטום שאסור לו לככך למה שאומר חברו. דהנה איתא בשו"ע (שם) ערום לא ישחוט לכתחלה, מפני שאינו יכול לברך. וכתב הש"ך שגם אחר אינו רשאי לברך כנגדו כמ"ש הטור ושו"ע (או"ח עה, ד). ועוד כיון שהוא ערום אינו רשאי לכוין בברכת חבירו, וליכא למימר שומע כעונה. וז"ל הט"ז (ס"ק יט) דלא מהני בזה מה שיברך אחר ויהפוך פניו לצד אחר, כיון דהערום צריך לכוין לשמוע הברכה והוא אסור בכך לכתחלה. וכ"ה בפרישה וז"ל והא דכתב רבינו גבי שומע ואינו מדבר שיכול לשחוט לכתחלה כשאחר מברך, וכאן כתב סתמא אינו רשאי לשחוט דמשמע אפילו אחר רוצה לברך, י"ל דגבי חרש שאינו מדבר ושומע שיכול לכוין הברכה יכול לשחוט על סמך הברכה שיברך האחר דקי"ל שומע כעונה, אבל הערום שאפילו להרהר בדבר קדושה אינו רשאי, ואף אם יברך אחר אינו רשאי לכוין לברכתו הילכך ליכא למימר שומע כעונה.

ועי' פרמ"ג (משבצ"ז ס"ק יט) שהקשה הפרי תואר שהרהור לאו כדבור דמי, והתבואות שור אות ס"ט תי' דשומע כעונה אסור בערום כיון דהוה כעונה, ויפה כתב, ולפי"ז ה"ה מגילה וכדומה דשומע כעונה אסור להיות ערום.

שומע כעונה בק"ש

הבאנו דברי השאג"א שדן האם אלם יכול לצאת ידי ק"ש ע"י שומע כעונה, אבל באמת יש דיון גדול בכלל אם אפשר לצאת ידי ק"ש בשומע כעונה. דהנה כתוב בשו"ע (או"ח סא, כו) דיש נוהגים לקרות קריאת שמע בקול רם, ויש נוהגים לקרותו בלחש. וכתב המג"א (ס"ק טז) שבתשובת מהר"מ אלשקר (סי' ו') נתן טעם בשם רבינו האי ורשב"א דאין לקרותה בקול רם אולי יבטח אחד על השמיעה ולא יקרא בעצמו, ובכה"ג כתב בשם הרא"ם (ח"א סי' מ"א) דשומע ולא קרא יצא. הרי לן דנחלקו גדולי עולם אם יצא ק"ש ע"י שומע כעונה.

ובפרי חדש (או"ח סי' סב, א) הביא תשובת הרא"ם (סימן מב) שכתב דלעולם לא אשכחן מאן דקאמר דהשומע קריאת שמע כאלו קרא אותה, והביא מה שכתב הריטב"א (ר"ה כט, א) דקריאת שמע ותפילה אינו מוציא את הבקי וכו'. ותמה עליו הפר"ח דהא בכל התורה קיימא לן (סוכה לח, ב) דשומע כקורא, והראיה שהביא מהריטב"א היא מנגדתו שהרי כתב דמוציא את שאינו בקי, אלמא דשומע קריאת שמע כאלו קרא אותה. ולא ממעטינן בירושלמי (ברכות פ"ב הלכה ג) אלא קריאת שמע ותפילה וברכת המזון, והטעם דקריאת שמע דכיון שהוא בקי ראוי שכל אחד ואחד יהא משנן בפיו, ולא משום דשומע אינו כקורא, ותפילה משום דהוי רחמי, וברכת המזון משום דכתיב (דברים ח, י) ואכלת, מי שאכל הוא יברך, ואף באלו אם הוא בור, חבירו מוציאו. אבל עי' בריטב"א (מגילה ב, א) דהא דקתני לישנא דמגילה נקראת ולא קתני לישנא דקורין את המגילה כדקתני (ברכות ב, א) קורין את שמע, משום דהכא קריאה אחת שאחד קורא וכולם בשמיעה, משא"כ בק"ש שכל אחד מהם חייב לקרוא ולשנן בפיו ואין אחד מהם מוציאם ואפילו בצבור וכדאיתא בירושלמי (ברכות פ"ג ה"ג), משמע דלא כהפר"ח.

וע"ע בשו"ת הרא"ם (שם) שמביא דברי האבודרהם שכתב שבקריאת שמע ובתפלה אם הוא שליח צבור מוציא את שאינו בקי אף על פי שיצא, ודוקא בעשרה אבל ביחיד אף על פי שיצא אינו מוציא. ויש לתמוה עליו שהאבודרהם (דיני קריאת שמע) כתב להדיא שאינו מוציא בק"ש כלל, וז"ל יש לשאול למה אומר ש"ך ברכות ק"ש בקול רם כדי להוציא את מי שאינו יודע, וק"ש אומר בלחש שאין האחרים שומעים, א"כ למה השמיעם הברכות, ותי' כי מברכות ק"ש יכול ש"ך לפטור את מי שאינו יודע מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה, אבל מק"ש אינו יכול לפטור משום שנאמר ודברת בם, משא"כ בקריאת התורה בצבור שהיא תקנת עזרא (ב"ק פב).

עוד כתב האבודרהם דגדולה מזאת יש מן המפרשים שכתבו כי אלו הנוהגים לקרוא קריאת שמע עם הצבור בקול רם לא יפה הם עושים, כי לפעמים יסמוך על שליח צבור בקריאת קצת מלות ולא יוציא אותם בפה, מה שאין כן כשקורא לבדו. וכתב רבינו האי גאון ז"ל בתשובה על הקוראים קריאת שמע בקול רם, וז"ל אבל מעלייא איהו בלחש דלא יתאבד מן בר נש תיבא חדא או תרין, דהא כל חד חייב בקריאתה וכלהו כתבין בחושבנה ואצטריך לאשלמא לון בכל

יומא, ומאן דגרע חדא מנייהו כאלו גרע עלמא, ועל דא בקריאתה בקול זמנין דשתיק פורתא וצבורא יקראו להלא ויקרא בהון מההוא תיבה דאינון אמרין וידלג תיבה או תרין ויתירו על דא בלחש כל חד יקרא ולא יגרע כלום.

ובמשנ"ב (סא, מ) כתב וז"ל לענין אם יוצא בק"ש ע"י אחר שיכוין להוציאו, עיין במג"א ופרמ"ג ורוב האחרונים סוברים דיוצא בזה, ועדיף זה מהרהור, דהרהור לאו כדיבור דמי משא"כ בזה דשומע כעונה, וכתב ע"ת ונראה דדוקא במבין הלשון ואפילו בלה"ק בעינן דוקא שיבין השומע.

ק"ש בקול רם ביחד עם הציבור או בלחש

בשו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תמו) דן האם עדיף לקרא ק"ש כל אחד בלחש, או לקרא בקול ביחד עם הציבור, וכתב שאע"פ שהרשב"א כתב לקיים המנהג שנהגו במקצת מקומות לומר ק"ש בלחש כדי שלא יבא לצאת ע"י שמיעה מחבירו, או שמא יבא לדבר בנתיים כמו שכתב ר' יונה ז"ל ג"כ לקיים המנהג, או שמא יתבלבל בקריאה וידלג מקצת תיבות ויתחיל עם ש"ץ. אבל כתב שלא נאמרו אלו הטעמים אלא לקיים המנהג שנהגו לקרות בלחש, אבל המנהג היפה הוא בקול רם כמנהגינו, לפיכך הקורא כמנהגינו בקול רם לבדו שלא עם הצבור לא יפה עשה, שהרי אמרו במדרש בשעה שהשכינה באה לביהכ"נ ורואה אותם אומרים הזמירות ומקצת מאחרין ומקצת מקדימין מיד מסתלקת, ואם בזמירות אמרו כך כ"ש בק"ש שהיא יחודו של מקום ב"ה. ותו דאמרין דיש בה רמ"ח תיבות כמנין אברים של אדם, וכל אבר ואבר לוקח מלה אחת ומתרפא בה, ואינו דומה הדיבור היוצא מפי הרבים כדבור היוצא מפי היחיד. ועוד דאין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין. ועוד דיש לחוש שמא ימהר כ"כ, והחזן ישהא הרבה עד שיהיה שיעור כדי לגמור את כל הברכה. ועוד דמחזי שאינו מתפלל למי שהצבור מתפללין. לכן פסק הרדב"ז שיאמר עם הש"ץ מלה במלה ויתכוין שלא ידלג דבר, וליכא למיחש לבלבול כיון שק"ש שגורה בפי הכל.

דין בגברא או בקול

בעיקר הנידון האם צריך לצעוק במקום רעש, עי' בספר חבצלת השרון שיש לחקור בהא דצריך לכתחילה להשמיע לאזניו, האם הוא דין בעצם הקול, שקול שאי אפשר לשמוע אותו יש בו חסרון, או דלמא שהוא דין בהגברא שלכתחילה הוא צריך לשמוע מה שהוא אומר. ויהיה נ"מ היכא שהסיבה שאינו שומע הוא משום שיש רעש, דאם נאמר שהוא דין בעצם הקול י"ל שהיכא שכל הסיבה שאינו שומע הוא משום שיש רעש חיצוני אז אין כאן חסרון בעצם הקול, שבלי הרעש היה אפשר לשמעו, אבל אם נאמר שהוא דין בגברא שהוא צריך לשמוע מה שהוא אומר אז לא איכפת לי למה אינו שומע, סוף כל סוף לכתחילה צריך לשמוע.

כתיבה כדיבור

על פי הנ"ל רצה בספר הנ"ל ליישב טענת הגרע"א, שכידוע נחלקו האחרונים האם כתיבה הוא כדיבור לענין מצוות שבדיבור, ובשו"ת הגרע"א (סי' ל) הובא קושיית דודו הג"ר וואלף איגר על הא דאיתא (תרומות פ"א מ"א) שאלם לא יתרום משום שאינו יכול לברך, ואם איתא הרי יכול לכתוב הברכה, אלא ע"כ שכתובה אינו כדיבור. וענה לו הגרע"א שאע"פ שכתובה כדיבור, אבל יש דין שלכתחילה צריך להשמיע לאזניו, וע"י כתיבה אין כאן השמעת אוזן. ולפי הנ"ל תלוי בשני הבנות למה צריך להשמיע לאזניו, דאם נאמר שהוא דין בעצם הקול, י"ל שבכתיבה ליכא חסרון, שכתובה הוי סוג דיבור שלא שייך השמעת אוזן, אבל אם הוא דין בגברא שיש ענין שישמע מה שהוא אומר אז גם בכתיבה יהיה החסרון.

סומא בשנים מקרא

כתב בשו"ת הרדב"ז (חלק ג סימן תכה) שאפילו למ"ד שסומא חייב במצות, פטור מחיוב שנים מקרא, דכיון דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה, וזה א"א בכתב דהא אינו רואה. וכן פטרינן ליה מכל מצות התלויות בראייה, אפילו שהם מן התורה, כגון לעלות וליראות ועדות, וכ"ש דפטור מחיוב זה דהוי מדרבנן בעלמא. ואע"ג דהכא אפשר ע"י שמיעה, לא מצינו דבר שיהיה פטור ע"י עצמו משום דלא שייך ויתחייב ע"י אחרים. וראיה מהא דרב ששת הוה מהדר אפיה וגריס בשעה שהיו קורין בתורה, ואיכא מ"ד משום דר"ש סגי נהור הוה ולא היה חייב בשמיעת התורה, ומש"ה מהדר אפיה וגריס, הרי לן שאם אינו מחויב בקריאה אינו מחויב גם בשמיעה. ולפי דבריו אלם שאינו יכול לברך, יהיה פטור שלשמוע הברכה מאחר.